

TRAKŲ APYLINKIŲ VIZUALINĖS ERDVINĖS STRUKTŪROS TYRIMAI

MARTYNAS PURVINAS, MARIJA PURVINIENĖ

Architektūros ir statybos institutas

1981–1983 m. Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo institute (LSAMTI) buvo atliktas mokslinio tyrimo darbas „Trakų miesto istorinės dalies tyrimai ir principiniai pasiūlymai“ (darbo vadovė vyr. moksl. bendradarbė M. Purvinienė).

Pradėjus nuodugnius tyrimus, paaiškėjo, kad viena svarbiausių Trakų istorinės dalies savitumo priežasčių – itin glaudūs senamiesčio vizualiniai ryšiai su plačiomis apylinkėmis, tų apylinkių kraštovaizdžio specifinis pobūdis. Todėl tada neapsiribojome formaliais darbo temos rėmais, o kartu papildomai atlikome ir Trakų apylinkių kraštovaizdžio analizę pagal M. Purvino parengtus kraštovaizdžio vizualinės analizės principus.

Tuomet vykdytos ir dar planuotos didžiulio masto statybos Trakuose bei jų apylinkėse (rengti daugiabučiais tipiniais namais užstatytų gyvenamųjų kvartalų projektai ežeryno pakrantėse). Tuometinė karštligiška (objektyvaus pagrindo neturėjusi) Trakų plėtra buvo ir sovietinio režimo ideologinis politinis aktas. Anuomet skubotai (ir nevykusiai) kurti naujieji sovietiniai Trakai, turėję parodyti režimo laimėjimus, savaip atsverti visiems žinomas ir vis labiau lankytas Trakų pilis. Sovietiniai Trakai turėjo tapti viena iš okupacinio režimo „vitrinų“, demonstravusių naujosios santvarkos galimybes užsienio ir kitiems svečiams, todėl tuometiniai Trakų rajono ir miesto vadovai, uoliai kovoję su „praicities atgyvenomis“, buvo remiami aukštesnių institucijų Lietuvoje ir

Bražuolės piliakalnis. Fotografavo R. Kraujalis 1999 m., nuotrauka iš Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos rinkinių.

TSRS. Spartuoliškam sovietinių Trakų kūrimui buvo skiriama kur kas daugiau lėšų nei kitiems panašaus dydžio rajonų centrams, todėl naujos statybos Trakuose anuomet vykdytos itin sparčiai (palyginti su Lietuvos vidurkiu).

Per gana trumpą laiką buvo beveik nepataisomai sugadinta Trakų pusiasalio pietinė dalis – standartinių daugiabučių gyvenamųjų pastatų blokai užgriozdino vaizdingo reljefo teritoriją, nustelbė kultūros bei istorijos paveldo žymes, suniveliavo praeityje vaizdingas Trakų kalvas bei daubas.

Itin daug ir spartuoliškai statyta naujų visuomeninės paskirties pastatų. Deja, jų nevykusi, su senųjų Trakų istorine terpe pabrėžtinai kontrastuojanti architektūra parodė daugumos sovietmečio architektų nuostatas: jų nepagarbą reikšmingiausia Lietuvos istorijos centrui, profesionalumo stoką, abejingumą tradicijoms ir pan.

Toks pabrėžtinai staigus Trakų vertimas sovietiniu didmiesčiu vietos kultūros paveldo apsaugos atžvilgiu buvo pati pražūtingiausia, bent iš dalies ir sąmoninga politika. Tokios dirbtinės Trakų plėtos rezultatai išryškėjo po 1990 metų – nebelikus sovietmečio dotacijų miestas natūraliai pradėjo nykti, mažėjant jo gyventojų skaičiui. Galbūt kada nors jau pačios realios ekonominės sąlygos bei socialiniai poreikiai privers ardyti sovietines urbanistines struktūras, jas pakeičiant vietovę bei realias gyvenimo galimybes labiau atitinkančiais statiniais bei jų kompleksais.

Laimė, iki 1990 metų didžiosios sovietmečio statybos dar nespėjo įsibrauti į apyežerį, dar nespėta visiškai urbanizuoti aplinkinių plotų, kai kurie ambicingi planai liko neįgyvendinti. Tačiau 1980-aisiais (spartuoliškų statybų) metais agresyvios urbanistinės invazijos į Trakų apylinkes grėsmė buvo gana reali.

Todėl pažeidami numatytų tyrimų rėmus, priešindami anuometiniams tyrimų trukdytojams bei galingosioms jėgoms, rėmusiems spartų ir visapusišką tradicinių Trakų perdirbimą, daug dėmesio skyrėme apylinkėms, jų kraštovaizdžio pobūdžiui, gyvenvietės bei aplinkos vizualiniams ryšiams.

Net iš suniokotos pietinės pusiasalio dalies kai kurių vietų (ežerų pakraščiu, nuo kalvų viršūnių) tuomet dar atsiverdavo išpuodingi vaizdai į ežerus bei tolimas už jų. Tai pabrėžė svarbiausią Trakų ypatybę – nuo seno gana tankiai apgyventą pusiasalį supo ežerai, miškai bei gana retai apgyvendinti agrariniai plotai. Tas griežtas kontrastas tarp Trakų pusiasalio ir apylinkių – savičiausias Trakų psichologinio-estetinio potencialo bruožas. Būtent šis kontrastas iki šiol lemia vietovės patrauklumo reikšmingą dalį.

Savo anuometiniame darbe mes pamėginome tiksliau apibūdinti šį fenomeną, nustatyti kai kuriuos konkrečius jo bruožus.

Tam nustatėme pusiasalio vizualinius ryšius su Trakų apylinkėmis, analizavome, kurie plotai bei vietos matomi iš svarbiausių pusiasalio vietų. Tą lemia savitas apylinkių reljefas. Pavyzdžiui, iš daugelio žemesnio lygio regyklų pusiasalyje (nuo jo pakrančių) atsiveria gana tolimi vaizdai vakarų bei rytų kryptimis (į santykinai žemesnius plotus). Tuo tarpu šiaurės link aukštėjantis reljefas, ryškus kalvų barjeras Galvės ežero šiauriniame pakraštyje užtveria tolimesnius reginius šiaurės link nuo regyklų pakrantėse. Tačiau iš aukščiausio lygio regyklų (nuo Trakų pusiasalio kalvų viršūnių) ir šiaurės pusėje matomos labai tolimos ir aukštos kalvos (vizualiai iškylančios virš kalvų barjero Galvės ežero šiauriniame krante).

Ta analizė leido nustatyti ir atgalinį ryšį, pabrėžti tolimų apylinkių aukštumas, iš kurių atsiveria vaizdai į Trakų pusiasalį. Tos aukštumos labai vertingos, bet kartu ir pavojingos. Tai potencialios išpuodingos regyklos turistams bei poilsiautojams. Tačiau jei ateityje Trakų apylinkės bus beatodairiškai užstatomos, jei tose aukštumose bus pastatyti kokie stambesni statiniai, tai tokios aukštumos taps agresyvios vizualinės taršos centrais, darkančiais iš Trakų pilių bei pusiasalio matomus vaizdus.

Dar detaliau analizuodami tą Trakų apylinkių kraštovaizdžio fenomeną, išskyrėme aukščiausio, vidutinio bei žemutinio lygio stebėjimo zonas pusiasalyje; nustatėme iš atskirų zonų stebimų reginių apimtį bei stebimų vaizdų kokybę.

Tirdami Trakų apylinkių kraštovaizdžio savotiškumą, keliasdešimties kvadratinų kilometrų plote atlikome kraštovaizdžio vizualinės erdvinės struktūros preliminarią analizę. Buvo išskirtos žemutinio, vidutinio ir aukštesnio lygio vizualinės erdvės; nustatytos atskirus vizualinius baseinus apribojančios vizualinės kliūtys (aukščiausios kalvos, miškų masyvai aukštumose).

Analizės rezultatai parodė, kad savitas Trakų reljefas, želdynų masyvų išsidėstymas suformavo itin sudėtingą vizualinę erdvinę struktūrą. Būtent tai lemia stebimų vaizdų įvairovę, jų daugialypiškumą. Apylinkių kraštovaizdžio komponentinė bei elementinė įvairovė toli pranoksta Lietuvos vidurkį, stebimų vaizdų sudėtingumu sudomindama Trakų lankytojus.

Vizualinės erdvės Trakų apylinkėse savo dydžiais itin įvairios. Tarp žemesniojo lygio erdvių vyrauja nedidelės, žmogaus masteliui artimos erdvės (net didžiąją Galvės ežero plynę vizualiai suskaldo gausios salos, pusiasaliai). Pačios reljefo formos lemia atskirų vizualinių erdvių (kaip vizualiai gana savarankiškų vienetų) gausą. Todėl keliautojai Trakų apylinkėse gali patirti daug įvairių įspūdžių, staigmenų (užprogramuotų vizualinės erdvinės struktūros vietinio pobūdžio).

Svarbiausia Trakų apylinkių tradicinės vizualinės erdvinės struktūros ypatybė – jos natūralumas.

Nuo seno apylinkėse būta tik lokaliųjų antropogeninių židinių – senųjų kaimų, dvarų ir kt. sodybų. Dėl savo vizualinių charakteristikų (nedidelių gabaritų, neagresyvių formų, spalvų, tekstūrų bei faktūrų) tie židiniai sėkmingai „paskėsdavo“ apylinkių erdvinėje struktūroje. Tie senieji antropogeniniai objektai neretai buvo statomi kiek žemesnėse vietose (o ne ant aukščiausių kalvų viršūnių, pačioje vėjų pagairėje), todėl jų vizualinė reikšmė būdavo dar menkesnė. Dauguma jų buvo matoma tik savoje vizualinėje erdvėje ar gretimų erdvių grupėje. Būtent Trakų apylinkių (ypač jų šiaurinės dalies) kraštovaizdis labai tiko nedidelio masto antropogeninių objektų vizualiniam absoravimui: nedideli pastatai bei sodybos tiesiog „pasislėpdavo“ daubelėse ar miškų laukymėse.

Tas didžiulis kraštovaizdžio vizualinio natūralumo laipsnis Trakų apylinkėse – ypatinga to ploto vertybė, šimtmečius formavusi savitą Trakų įvaizdį: atseit tarp gūdžių girių, kalvynų ir ežerų stūkso pilys ir miestelis su bažnyčia.

Ir vėlesnė antropogenizacija labiau palietė pietinę Trakų apylinkių dalį – ten klostėsi intensyvesnės agrarinės kultūros plotai. Su pilimis vizualiniais ryšiais susietos šiaurinės apylinkės ilgai liko natūralesnės, išlaikydamos tradicinį Trakų įvaizdį.

Naudojantis M. Purvino parengta kraštovaizdžio vizualinės analizės metodika, buvo galima objektyviais rodikliais nustatyti atskirų plotų kraštovaizdžio vizualinio natūralumo bei įvairovės laipsnį, kiekybiškai sugretinti atskirų vietovių charakteristikas, parodyti vienos ar kitos teritorijos privalumus ar trūkumus, numatyti naujai projektuojamų objektų vizualinį poveikį aplinkai.

Anuomet detalai buvo nagrinėti galimų naujų gyvenamųjų kvartalų (užstatytų daugia- bučiais kelių aukštų namais) vizualinio poveikio Trakų apylinkėms variantai įvairioms jų statymo vietoms.

Tada nustatyti vizualiai pavojingesni plotai Trakų apylinkėse (juose pastatyti objektai būtų matomi didesniame plote, būtų stebimi iš reikšmingesnių vietų – iš pilių, nuo regyklų pusiasalyje). Tai parodė, kad iš anksto galima pakankamai tiksliai prognozuoti projektuojamų objektų vizualinę svarbą, jų galimo vizualinio agresyvumo laipsnį.

Anuomet (pažeidžiant visas subordinacijas, nepaisant galimų pasekmių) teko kreiptis į aukščiausias sovietinės Lietuvos institucijas, kad būtų sustabdytas tolesnis Trakų ir jų apylinkių darymas netinkamomis statybomis. Tai prisidėjo prie to, kad Trakų apyžeriai anuomet taip ir nebuvo masiškai užstatomi.

Tačiau būdinga daugumos anuometinių funkcionierių pozicija. Antai, vienas aukščiausių (ir tuomet laikytų pažangesniu) veikėjų per tarpininkus neoficialiai pranešė, kad sovietinės Lietuvos valdžia nenorinti veltis į kovą dėl Trakų istorijos, kultūros bei gamtos vertybių išsaugojimo, nes dėl to esą gali būti apkaltinti „nacionalizmu“. Anuometinis sąjungos vadovas aiškino, kad nebus nieko blogo, jei ežerų pakrantės bus apstatytos standartiniais penkiaaukščiais gyvenamaisiais namais – tai esą vyks palaipsniui, visi prie to pripras, o naujieji sovietiniai Trakai būsia visi gražūs. Vienas iš tuometinių Trakų vadovų, supažindintas su apylinkių vizualinių tyrimų rezultatais, nurodžius jam labai vertingą regyklą – aukštą kalvą, tuoj pasišovė ant tos kalvos pastatyti didžiulį viešbutį (kad ir nustelbsiantį tradicines Trakų vertybes). Daugelį metų teko kovoti ir su Algimantu Miškiniu, monopolizavusiu Lietuvos istorinių miestų priežiūrą ir toleravusiu gausius bei akivaizdžius nusižengimus.

Deja, užbaigus mūsų darbą, juo taip ir nebuvo tinkamiau pasinaudota. Anuometiniai veikėjai stengėsi nutylėti net patį tokių tyrimų egzistavimo faktą. Jis buvo nugramzdintas užmarštin, tyrimų medžiaga išgrobstyta.

Toliau tęsėsi nevykusios statybos Trakuose – ten brukti vis nauji nevykusios architektūros, vizualiai agresyvūs pastatai bei kompleksai. Taip iki 1990 metų Trakai iš vaizdingo senojo miestelio (dar neblogai išlikusio pokariniiais metais, prisimenamo senųjų gyventojų bei tyrėjų) tapo sovietinės architektūros gremėzdų sankaupa, ryškiu svetimkūniu vaizdingame apylinkių kraštovaizdyje.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Trakų bei jų apylinkių vertybės darytos savaip – jau nebe okupacinio sovietinio režimo, o kai kurių privačių veikėjų iniciatyva. Tą lėmė daugelis priežasčių: paminklosaugos ir kultūros vertybių apsaugos sistemos korumpuotumas, projektuotojų nekvalifikuotumas, projektuotojų bei užsakovų abejingumas ar priešiškus tradicinėms vertybėms ir kt. Vienas iš daugelio tos epochos pėdsakų – skandalingai išgarsėję Dekandzių šeimos rūmai, vizualiai sudarkę reikšmingus Trakų apylinkių plotus.

Galvės ežeras. Fotografavo G. Abaravičius 2003 m., nuotrauka iš Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijos rinkinių

Būdinga, kad nei šiuo, nei kitais atvejais projektuotojai bei projektų derintojai nesinaudojo paprasčiausiais vizualinės analizės metodais, leidžiančiais nustatyti būsimų objektų vizualinį poveikį apylinkėms. Trakų apylinkių kraštovaizdžio ypatybės tinkamai nebebuvo vertintos po 1985 metų rengtuose projektuose (tame tarpe ir Trakų istorinio nacionalinio parko projektinėje dokumentacijoje). Reikiamai neįvertinus esamų vertybių, nenustačius galimų pavojų, nesudarius griežtų ir tikslių reglamentų atskiroms TINP zonoms, gal ir sąmoningai buvo paliktos didelės galimybės piktnaudžiauti.

Tą parodo ir paskutinio dešimtmečio praktika – į vizualiai pavojingas vietas įbrukti stambūs statiniai, toliau dalkomos Trakų pusiasalio pakrantės, unikalus istorinis miestelis paverčiamas chaotiška samplaika. Vis didėja kontrastas tarp atkuriamų ir tvarkomų pilių bei tarp jų urbanistinės aplinkos.

Būdinga tebevyraujanti panieka tradicinei (būtent Trakams bei jų apylinkėms būdingai) architektūrai. Antai, įrengiant paežerėje „Akmeninę užėigą“, ten pastatyti Mažajai Lietuvai, Kuršių marių pakrantėms bei kitiems tolimesniems regionams būdingi statiniai. Nesinaudojama galimybėmis regeneruoti ikonografijoje dar išlikusius Trakams būdingus objektus – šiai vietai tradicines formas, dydžius ir kt.

Didžiausiu pavojumi Trakų apylinkių gamtiniam-kultūriniam kompleksui gali tapti apyžerių bei vizualiai reikšmingų aukštumų užstatymas naujais (tikėtina, kad ir nevykusios, agresyvios architektūros) pastatais privatizuotuose plotuose aplink ežerus. Vizualiai sudarius Trakų apylinkes (daugelį kartų atkartojant Dekanidžių „rūmų“ istoriją), labai sumenkės bendroji Trakų komplekso vertė.

Eiliniam atvykėliui iš Europos (turinčios kur kas įspūdingesnio istorinio-architektūrinio paveldo) Trakų pilys įdomios savo aplinka – vaizdingu ir natūraliu kraštovaizdžiu. Jų kol kas nesupa pramonės įmonės ar kitokie objektai (darkantys ne vieno pasaulyje žinomo paminklo aplinką). Toks (kol kas dar beveik išlikęs) Trakų pilių „laukiniškumas“ – ypatinga jų vertybė ir potencialiai pelninga prekė turizmo bei poilsio industrijai.

Būtent dėl savo apylinkių kraštovaizdžio, jo ryšių su istoriniais kompleksais ypatybių Trakai galėtų pretenduoti į vietą Pasaulio paveldo vertybių sąrašė. Būtent savo aplinkos natūralumu bei įvairove (o ne sudarkytu, nevykusiai užstatytu pusiasaliu) Trakai kol kas yra gana ypatingi.

Deja, tie svarbiausi Trakų privalumai gali būti labai lengvai sunaikinti, jei nebus pasirūpinta Trakų apylinkių kraštovaizdžiu, jo tinkama apsauga, išlaikant bent **status quo**. Tam būtų reikalinga įvairių institucijų koordinuota veikla, siekiant aiškiai apibrėžto strateginio tikslo, naudojant tinkamus veiklos metodus (tarp jų ir bet kurių projektuojamų objektų prevencinę vizualinę analizę, įvairių vizualinės apsaugos režimų atskiroms zonoms nustatymą ir kt.).

LITERATŪRA:

1. Purvinas M. Trakų apylinkių kraštovaizdžio vizualinė analizė//LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Urbanistika ir rajoninis planavimas. 14. Trakų miesto ir apylinkių urbanistinis formavimas. Vilnius, 1987, p. 55–69.

2. Purvinienė M., Purvinas M. Trakų apylinkių vertybės urbanistiniu požiūriu//LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Urbanistika ir rajoninis planavimas. 14. Trakų miesto ir apylinkių urbanistinis formavimas. Vilnius, 1987, p. 70–80.

3. Purvinienė M. Trakų miesto bei apylinkių plėtojimo ir formavimo principai//LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Urbanistika ir rajoninis planavimas. 14. Trakų miesto ir apylinkių urbanistinis formavimas. Vilnius, 1987, p. 89–99.

RESEARCH INTO THE VISUAL SPATIAL STRUCTURE OF THE ENVIRONS OF TRAKAI

Summary

An average visitor from other parts of Europe which have a somewhat more impressive historical–architectural heritage will still find the castles of Trakai and their surroundings interesting on account of their picturesque natural landscape. So far they have not been surrounded by industrial plants or other objects that are a blot on the landscape of more than one famous world heritage site. The „wild nature“ of the Trakai castles has survived so far, and this represents a source of their value and potential as a profitable commodity for the tourism and leisure industry.

It is because of the surrounding landscape and the specific nature of its relationship with historical ensembles that Trakai can claim a place on the list of world cultural heritage sites. The natural condition and variety of Trakai’s surroundings make it special.

Unfortunately these very important characteristics of Trakai can be destroyed very easily unless suitable care is taken of the town’s surrounding landscape to maintain at least the present status quo. To ensure this there is a need for coordinated activity by various institutions to achieve a clearly outlined strategic aim by making use of suitable methods, including the preventive visual analysis of any planned object and the setting up of visual protection regimes for each zone and so forth.